

Universitätsbibliothek Paderborn

**Stephani Balvzii Miscellaneorvm Liber ... Hoc est,
Collectio Vetervm monumentorum, quæ hactenus
latuerant in varijs codicibus ac bibliothecis**

Baluze, Etienne

Parisiis, 1679

Ejusdem Notæ ad Acta martyrum.

urn:nbn:de:hbz:466:1-14735

qua tractatur de vita Imperatorum usque ad Iulianum, utilem esse ei qui velit habere *notitiam persecutorum*, id est, eorum Imperatorum qui persecuti sunt Ecclesiam Dei. *Persecutorum* enim heic legendum esse, non verò *persecutionum*, docent in primis codices 173. & 2789. bibliothecæ regiæ, tum codex 305. bibliothecæ Colbertinæ, prima editio Romana anni MCCCCCLXVIII. Veneta anni MCCCCCLXXXVIII. & Lugdunenses duæ annorum MDXIIII. & MDXVIII. Primus omnium Erasmus reposuit *persecutionum*, auctoritate haud dubiè vetusti alicujus exemplaris, cùm in codice quoque 1110. ejusdem bibliothecæ Colbertinæ ita legatur. Hunc secutus est Victorius. Sed profectò ex his quæ dicta hactenus sunt satis constat hanc lectionem non esse bonam, & eam retineri debere quam veteres libri & editiones exhibent, cùm nullam habeat difficultatem. Agamus autem gratias immensæ Dei optimi maximi benignitati, qui istum Lactantij librum nobis post tot secula redonavit, coque utamur ad majorem ipsius gloriam & sanctæ Ecclesiæ utilitatem, in cuius gratiam suscepimus est hic labor.

AD PASSIONEM SANCTI SAVINI.

Acta ista, quorum fragmentum edidit illustrissimus Cardinalis Baronius in annalibus ecclesiasticis, nos invenimus integra in vetustissimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ. Sunt autem sincerissima & optima, ut monuit idem Baronius, & digna quæ veniant in manus hominum editorum. Cujusnam porrò civitatis Episcopus fuerit Savinus, variæ sunt inter scriptores Italos sententiæ, quibusdam eum Assisinatem Episcopum fuisse censemibus, aliis Spoletinum, nonnullis etiam Clusinum & Faventinum. Baronius eum vocavit Episcopum Spoletinum, non aliam, ut opinor, ob causam quād quod martyrium consummaverit in civitate Spoletina. Et Baronium quidem propterea reprehendit Philippus Ferrarius in Catalogo sanctorum Italiæ pag. 761. quod contra fidem actorum scripsit eum Spoletinæ Ecclesiæ præfuisse. Sed Ferdinandus Vghellus in catalogo Episcoporum Spoletinorum pag. 170. ait Ferrarium hallucinatum fuisse & frustra Baronium fugillasse, & Savinum contendit sedis illius cathedram verè tenuisse, sed eundem tamen Assisinatus, Clusinis, Faventinis, aliisque vicinis Ecclesiis vel præfuisse vel evangelium prædicasse. quod etiam repetit in catalogo Episcoporum Assisenium.

Gg iiiij

464 STEPHANI BALVZII NOTÆ

Mihi, qui partium studio non ducor, ea verior viderur esse sententia quam acta confirmant, nimirum illum fuisse Assinatem Episcopum, sed Spoleti occisum nomine Christi.

CAP. I.

MIS SO S E X T O] Suetonius in Domitiano: *Fecit & ludos seculares. In his, Circensum die, quod facilis centum missus peragerentur, singulos à septenis spatiis ad quina compuit.* id est, ut Beroaldus interpretatur, instituit ut singuli missus, qui per septena spatia prius peragi solebant, quinis spatiis peragerentur. Centum igitur, ut idem Beroaldus observat, missus equestris exhibebantur. Vnde in veteri Kalendario Romano frequenter legitur *cm. xxiv.* quod quidam explicant *Circenses missus xxiv.* Porrò locus iste ex vita sancti Savini singularis est, cum hinc elici posse videatur Imperatores quoque ipsos cursu quandoque contendisse in ludis Circensibus, & cursus illos fuisse inter celebres factiones Praesinam, Venetam, Albatam, & Russaram; de quibus vide veteres inscriptiones apud Gruterum, præcipue verò eam quæ pag. ccc xxxvii. extat in honorem Diocletis agitatoris. Vide etiam Notas Nicolai Alemanni ad historiam arcanam Procopij pag. 24. & 33. & Savaronem ad carmen *xxiiii.* Sidonij.

CAP. II.

L I B R O S E X P O N I T] libros nimirum deificos, diuinos, dominicos, sacras scripturas. Tum enim bellum primò commotum fuit propter libros dominicos, ut alibi diximus.

A T Q U E A V C T O R I T A T E] In margine monuimus legendum videri *hanc auctoritatem*, id est, præceptum, iurisdictionem, litteras. Vide Glossarium Dufresnij.

CAP. III.

E A D E M F I S C O] Hæc est lectio codicis quo usus est Baronius, & quæ sanior videtur. In codice Colbertino legitur: *fisci tributis adipicandis socientur.*

I N M E D I O F O R O] Consuevit judices judicare Christianos in foro, spectante populo, probant, præter alia veterum testimonia, acta sanctorum Saturnini, Dativi, & sociorum cap. *xi.* & acta sancti Pontij martyris cap. *xvi.*

AD ACTA SANCTORVM SATVRNINI,
Dativi, & sociorum.

I N C I P I V N T C O N F E S S I O N E S] Addidimus hunc titulum ex codice 930. bibliothecæ Colbertinæ. Debet enim in editionibus Surij & Henschenij. Cum autem ille sit vetus, & in eo quædam, quæ ad historiam sanctorum

martyrum pertinent, contineantur quæ in actis ipsis non habentur, visum est alicujus momenti eum dare qualem inventimus in veteri codice. Scriptra sane sunt ista, quod negari non potest, ab aliquo Donatista, sed docto & erudito; dignaque mihi visa sunt quæ cum Lactantio conjungerentur, cum ob similitudinem argumenti, tum ob elegantiam sermonis. Quamquam enim ea non sint ipsamet acta martyrum quæ in Collatione Carthaginensi laudata sunt, ut appareat ex sancto Augustino, opus est tamen antiqui scriptoris, & qui non admodum remotus fuit ab ævo Diocletiani. Falluntur ergo vehementer qui auctoritate Augustini abutuntur ut probent ea esse ipsa proconsularia gesta excepta à Notariis, cùm è contrà ex testimonio Augustini colligatur non extare hodie ea gesta, sed tantum historiam quam Donatista ille ex iisdem gestis concinnavit. Nam Augustinus in Breviculo diei tertiae cap. xvi. docet gesta martyrum notata fuisse Diocletiano I X. & Maximiano v i i i. Consulibus, pridie Idus Februarij, cùm in hoc libro scriptum simpliciter sit, absque ulla temporis nota, bellum ex quo orti sunt traditores commotum fuisse temporibus Diocletiani & Maximiani. Præterea quæ in capite xvi. & sequentibus dicuntur de Mensurio & Cæciliiano, ea profectò non pertinent ad gesta proconsularia, & lecta in Collatione Carthaginensi non fuisse rectè observatum est à Baronio.

IN ARCHIVO MEMORIAE] Infrà cap. ix. Ejus- C A P . I.
que confessionem in memoriam unà cum ceterorum confessio-
nibus redigens. ubi Baronius adnotat memoriam dictum fuisse
locum in quo gesta proconsularia asservabantur. Verùm
cùm id nullo veterum testimonio comprobet, & res obscura
sit, nondum mihi persuasum est veram esse interpretationem
illam. Notum est fuisse in palatio Imperatorum magistros
memoriae, qui dictabant ad memoriam. de quibus multa pro
suo more dixit Salmasius in Notis ad scriptores historiæ au-
gusta pag. 207. & 480. Verùm hæc memoria diversa fuit
ab ea cuius heic mentio. Puto autem heic memoriam signi-
ficare codices publicos, in quibus causæ scribebantur quæ in
foro agitabantur, ne earum memoria aboleretur. Sed in
initio hujus historiæ, ubi legitur acta martyrum ideo in ar-
chivo memoriae conscripta esse ne seculis transeuntibus obso-
lesceret gloria martyrum, existimo eam vocem diverso
sensu positam esse, & heic non referri ad codices publicos,
quorum custodia non erat penes clerum, sed ad libros ecclæ-
siasticos, in quibus conscripta erant gesta martyrum ad me-
moriam omnium sempiternam.

TESTAMENTA] In codice Colbertino scriptum et sacramenta, id est, mysteria. quod eodem recidit.

ALVTINENSI] Ita Surius & codex Colbertinus. Editio Henschenij habet *Abitinensi*, ex duobus antiquis codicibus, ut ipse ait. Sanè in Collatione Carthaginensi legimus Maximum & Victorem Episcopos Abitinenses, & in Concilio Carthaginensi sub Cypriano adfuit Saturninus Episcopus ab Abitinis. Ego tamen, qui scio periculosa esse quamlibet mutationem in nominibus propriis, præcipue vero in nominibus civitatum Africæ, veterem lectionem retinui.

OCCANI] In codice Colbertino legitur *Ostavi*. Sic etiam in Trevirensi scriptum fuisse admonet Henschenius.

BELLICA TVBA] Ne quis existimare possit haec dicta esse more rhetorum, non autem stylo simpliciter historico proferendus est locus insignis ex actis sanctæ Euphemiae martyris, quæ hac ipsa persecutione fervente ad Deum translatæ est apud Chalcedonem. Illic ergo scriptum est fuisse in civitate templum Martis & insigne illius simulacrum. Vocabant autem edicta cives ad festum & eos qui habitabant circa Chalcedonem. Minabantur vero mortem & supplicia is ad quos erant ventura, si non persuaderentur ut adorarent demones. Tubaque clare sonantes & terribiliter erant signum conveniendi ad templum. Acta sancti Alexandri martyris hac ipsa persecutione sublati, apud Suriuin die XIIII. Maii. Itaque omnes audita præconum voce & tuba clangore, parati erant cum Imperatore in Iovis templo praesto esse.

IN IPSA LANIAMENTA] Ita omnino codex Colbertinus. Idem autem hoc loco valet vox in ac inter; ut infra cap. XI. animam in tormenta carceris ponens.

AD BONAM MENTEM] Vide quæ dicta supra sunt ad caput XXXIV. Lactantij.

AD ADEM PUDICITIA] id est, ad templum Dei. Figurata & elegans loquendi ratio, ut quæ virginitatem suam dedicare ac consecrare Christo volebat, intelligeretur. De æde pudicitia patricie, quæ Romæ in foro boario erat ad ædem rotundam Herculis, mentio est apud T. Livium lib. x. & Festum. Eam in regione octava fuisse scribit P. Victor.

SACR. CRINEM SERVAVIT] Non totondit ergo Victoria crinem suum quum se Christo consecravit. Quippe olim feminis Christianis interdictum erat ne comam depenserent, etiam quibus placebat perpetuæ professio continetia. Sed tamen paulò post, ut in epistola XLVIII. ad

Sabinianum scribit Hieronymus, in Ægypti ac Syriæ monasteriis hic mos fuit ut tam virgo quam vidua, quæ se Deo vorarent & seculum conculcarent, crinem monasteriorum matribus offerrent defecandum.

C O M A M] Editiones habent *collum*, omnino contra men-
tem Proconsulis. Nam his infantem minis terrere volebat,
quo modo si verbera minaretur aut præcipitum ex edito lo-
co, non tamen periculoso. At colli amputatio ultra pro-
greditur, nec inter minas pueriles censeri potest. Melius
igitur codex Colbertinus, qui *comam* habet. Sunt enim
pueri amatores comarum suarum. Hinc Statij carmen de
coma Earini.

C A P. X V.

Quæ deinceps sequuntur, quia manifestas calumnias con-
tinent in Mensurium Episcopum Carthaginensem & Diacono-
m ejus Cæcilianum, qui & ipse postea fuit Episcopus Car-
thaginensis, omissa sunt in secunda editione Surij & in
Henscheniana.

C A P. X VI.

P A N N V I L L O T V S] Ita codex Colbertinus. Edi-
tiones habent, *panis luctus*. Quo etiam modo habetur apud
Oseam in omnibus editionibus. Nescio autem unde orta sit
hæc lectio in veteri codice. Sed eam confirmant sequentia;
ubi pro eo quod in vulgatis Oseæ codicibus legitur, *Omnis*
qui comedent eum contaminabuntur, scriptum est in veteri
codice, *Omnis qui tetigerit illum inquinabitur*.

C A P. XVII.

AD ACTA SANCTI FELICIS EPISCOPI Tubyzacensis.

PRIMUS hæc acta edidit Surius, sed valde mendoza &
mutila. Postea integriora nobis in tomo duodecimo sui
Spicilegij dedit vir clarissimus Lucas Dacherius, ex schedis,
ut ipse præfatur, viri item clarissimi Petri Francisci Chif-
feti. Nos illa diligenter contulimus cum quatuor antiquis
& optimis codicibus manuscriptis bibliothecæ Colbertinæ,
& vel ob eam rationem heic addidimus. Præterea cum hinc,
sicut ex historia passionis sanctorum Saturnini & Dativi,
& ex actis purgationis Felicis Episcopi Aptungitani & Cæ-
ciliiani Carthaginensis, intelligamus originem traditorum,
quo nomine nihil aut vulgatus aut contumeliosius fuit in Ec-
clesia Africana, peti ex initio persecutionis quam describit
Lactantius, officij nostri esse arbitrati sumus cum illo con-
jungere vetera illius ævi monumenta sincera quæ reperiri
possent, emendata ex fide veterum exemplarium.

468 STEPHANI BALVZII NOTÆ

INCIPIT PASSIO] Ita codices 59. & 930. bibliothecæ Colbertinæ. At codex 401. sic habet. *Incipit passio sancti Felicis Episcopi Bituzacensis XVIII. Kal. Ianuarii.* Breuius codex 316. *Passio sancti Felicis Episcopi.*

DIOCLETIANO OCTIES] Ita rectè omnia vetera exemplaria & editio Dacheriana. Malè apud Surium, ubi scriptum est: *Diocletiano novies & Maximiano octo Consulibus.* Nam certum est edictum fuisse propositum eo anno quo Diocletianus VIII. & Maximianus VII. Consules fuere.

TUNC] id est, Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Consulibus. Nam hæc referenda sunt ad annum qui sequitur post initium persecutionis, cùm hæc acta Carthagine & in Africa sint mense Ianuario.

TUBYZACENSE] Ita codices 59. & 930. Sed codex 401. habet *Tubizocense*, 316. & editio Dacheriana *Tubzocense*. Nihil autem moror editionem Surianam, quam totum veterum exemplariorum consensus ostendit esse mendosam in hoc loco. Infrà hæc civitas in codice 930. vocatur Tupa pro Tubiza, nullo discrimine. Nota enim est permutatio litterarum. Tubyzam ego puto fuisse civitatem Numidiam, eam fortassis cuius Episcopus Frumentius Tubusicensis, ut apud Victorem Vitentem legit Abrahamus Ortelius, nominatus reperitur inter Episcopos qui Carthaginem ex præcepto regali venerunt pro reddenda ratione fidei anno sexto Regis Vandalorum Hunerici. Sed in editionibus Sirmundi & Chiffletij legitur *Tubursicensis*. In collatione porrò prima Carthaginensi cap. cxxi. mentio est Servi Dei Episcopi *Tubursicensis* Buræ, cap. cxlii. Maurentij Episcopi Ecclesiae *Tubursicensis*, & cap. ccii. Ianuarij Episcopi de *Tubursicu seu Tubursico Numidiarum*. Certe tanta est difficultas in constituendis veris nominibus civitatum Africæ, propter eorum inter se similitudinem & affinitatem, ut affirmare non ausim utrum heic apud Victorem legendum sit *Tubusicensis*, quemadmodum in codice suo vidit Ortelius, an *Tubursicensis*, ut alij. Nam, exempli gratia, in Notitia illa Episcoporū Africæ Rusticus Episcopus Tipasensis nominatur inter Episcopos Numidiæ, & Reparatus Tipasitanus inter Episcopos Mauritaniae Cæsariensis. Rursum inter Episcopos provinciæ Byzacenæ ponitur Felix Frontonianensis, & paulò post Bonifacius Frontonianensis. Sufficiunt enim hæc exempla. Interim omittendum non est, in eadem collatione Carthaginensi cap. clxxxvii. nominati Martinianum loci Tibuzabetensis Episcopum.

MAGNILLIANVS] Ita constanter scriptum est in veteribus libris bibliothecæ Colbertinæ. Ado & Dacherij editio habent *Magnellianus*, Suriana & Martyrologium Romanum *Magdellianus*.

VBI E S T] Hanc totam pericopen, quæ in codicibus 401. & 930. non invenitur, exhibent codices 59. & 316. & editio Dacheriana. Eadem habet etiam Suriana.

DATE ILLOS IGNIS ADVRI] Hanc iussionem Magniliani Curatoris & responsionem martyrum defuisse in veteri exemplari Chiffletij hinc colligi potest quod omis- sa est in editione Dacheriana. Eam tamen exhibent omnia nostra vetera exemplaria (uno 316. excepto) & editio Surij. Et sanè constat sensum non esse integrum in illis exemplaribus quæ illam magistratus interlocutionem & Clericorum responsionem non habent.

VT POSSINT] Hæc verba desunt in duobus antiquis exemplaribus. Possunt autem omitti absque ullo incommodo. Suprà: *Date illos ignis aduri.*

APUD EIVS ACTA] Hæc est vera & germana lectio. Malè in codicibus 59. 401. & 930. apud eum actu.

EXAMINE] Ita codices 401. & 930. Alij habent examinatione.

TUNC VIROS SVOS] Mirum est quo modo fieri potuerit ut depravatissima lectio heic obrepserit in codicibus 59. 401. & 930. ubi legitur: *Vxor itaque ejus virum suum in allocuta est verbis.*

NVLO MODO] In eisdem tribus codicibus scriptum est nulla ratione.

VT A TE DOMINE] Hæc est lectio eorundem trium veterum exemplariorum. Sed codex 316. & editio Dacheriana habent. *Attende Domine, sicut nobis promittere dignatus es, ut tecum merear suscipere immortalitatem. Nos retinuimus lectiōnēm quæ sinceror esse videtur, & quæ plurium veterum exemplariorum auctoritate nititur.*

NVNQAM ADVERSUS ME] Secuti heic quoque sumus fidem veterum librorum. Nam editio Dacherij habet: *nunquam inimicus adversus me habebit potestatem.*

SEDECIM] Codex 401. Colbertinus habet duodecim.

NON TE DE VOCABULO] In quatuor verutis codicibus Colbertinis legitur: *Non tibi vocabulum quasi vi professionis.*

AD PREFECTVM PRÆTORIO] Editio Suriana addit *idibus Iulij*, ineptè sanè. Nam cum ista agerentur mense Ianuario, ridiculum est dicere martyrem missum

fuisse Idibus Iuliis ad Praefectum prætorio. Neque vero il-
lud incidisse potuit etiam in Idus Februarias. Quippe Felix
Episcopus apprehensus est postridie Nonas Ianuarij, deinde
triduo repositus in carcere ut secum deliberaret an scriptu-
ras deificas traditurus esset, quarto postea die missus est ad
Proconsulem, post dies sedecim quam Carthaginem perve-
nisset, Proconsuli oblatus est, & tunc missus Romam ad
Praefectum prætorio. Fiunt dies unus & viginti. Adde ali-
quot dies pro itinere à Tubyzza usque ad Carthaginem. Mis-
sus est ergo Felix Romam sub finem mensis Ianuarij.

D u o d e c i m] Ita quatuor exemplaria bibliotheca
Colbertinæ. Dacheriana editio habet *quatuordecim*, Suriana
novem.

POST IMPERATORES] id est, ad Maximianum
Herculium, qui tenebat Italiam, quem vero tum in Cam-
pania fuisse propterea certum est.

S V B S A N I O] Ita tria vetera exemplaria. Quartum habet *subsanno*, editio Dacheriana *subsanno*. Surius: & fuit in capsa navis diebus quatuor. Ex quo patet per *sublanium* vel *subsannium* intelligi debere imam partem navis.

GLADIO ANI M. CONSTITVO] Turbat me locus ille. Nam suprà Præfectus Felicem misit ad Herculium, nimirum ut causa Felicis finem acciperet in præsentia Imperatoris. Et tamen cognitor Nolanæ civitatis judicium sibi præsumit, & Felicem capite plesti juber. Verum id ita intelligi debet ut cognitor dicatur causam istam suscepisse judicandam secundum præceptum, ut dicitur infrà, id est, ex delegatione Maximiani tum præsentis.

INVICTVS ET PERMANENS] Ita tres vetusti codices Colbertini. Quartus habet, *vivificans permanens*. Editio Dacherij, *vivificans & permanens*.

I N N O L A] Editio Surij docet hæc acta esse Venusti,
quæ civitas est regionis Apuliae.

OCTAVO DECIMO] Hæc est lectio trium veterum exemplariorum. In quarto & in editione Dacherij legitur nonodecimo. apud Surium, tertio Calendas Septembri. Sed in vetustis martyrologiis passio sancti Felicis refertur ad diem x. Kal. Novembri.

A D A L M A M] Hæc addita sunt ex codicibus manus-
criptis. Epithetum est autem urbis Carthaginis, ut patet
etiam ex actis Collationis Carthaginensis inter Catholicos
& Donatistas. Alibi vocatur splendidissima, ut in actis pur-
gationis Felicis Aptungitani, & celsissima, ut in actis col-
lationis Carthaginensis.

AD ACTA PURGATIONIS FELICIS
Episcopi Aptungitani.

VNICUM exemplar verus istorum actorum habuimus ex bibliotheca Thuana, illud ipsum nimirum ex quo Collationem Carthaginensem & hæc gesta superiore seculo definita edidit Papirius Massonus. Et ille quidem ea postposuerat actis purgationis Cæciliani, ordinem fidemque ejusdem veteris exemplaris secutus. Sed & tempus repugnat, & auctoritas sancti Augustini: qui quum in eundem errorem incidisset, docuit postea lib. i i. retractat cap. x x v i. *Absolutionem* Felicis præcedere debere. *Absolutionem*, inquit, *Felici Aptungensis ordinatoris Cæciliani non hoc ordine posui-*mus quo postea nobis claruit *Consulibus diligenter inspectis*, sed tamquam post Cæcilianum fuerit absolutus, cum ante sit factum. Quo loco respicere eum ad hæc gesta Felicis & Cæcilianni satis constat. Item idem Augustinus in Breviculo diei tertiae cap. x x i v. *Inveniet posterius ab Imperatore Constantino absolutum esse Cæcilianum quam Felicis causam ab Aeliano Proconsule discussam atque purgatam*. Sed id tamen intelligendum est de secunda ac tertia Cæciliani *absolutione*, non autem de prima, qua Cæcilianus absolutus est in Concilio Romano, ut rectè notat Henricus Valesius in Dissertatione de schismate Donatistarum cap. x i. Nam ita docet nos ipse Augustinus in epistola c l i i. nomine Concilij Cirensis scripta ad Donatistas: *Nam & ordinem Consulum & dierum qui expressus est si quis nunc diligenter advertat, inveniet primò Cæcilianum episcopali judicio fuisse purgatum. Deinde non multò post Felicis Aptungensis causa ab Aeliano Proconsule examinata est, ubi eum constituit innocentem. in qua causa ad comitatum mitti jussus est Ingentius. Et longè postea ipse Imperator causam inter partes cognovit atque finivit.* Vide eundem in libro de unico baptismo contra Petilianum cap. x v i. & in libro ad Donatistas post collationem cap. x x x i i. Rectè præterea observat idem Valesius maximam partem horum gestorum proconsularium temporis injuria periisse, priorem videlicet, in qua acta municipalia & interrogaciones ac professiones Curatorum ac Stationarij continebantur. Hæc autem ab Imperatore Constantino ita fieri jussa sunt ut omnis criminandi occasio adimeretur Donatistis, qui de synodo Romana five de Melchiadis Pa-*p*æ judicio frequentissimè apud Constantimum conquesti,

affirmabant non omnem causam ab Episcopis illic auditam fuisse. Nam Melchiades silentio transmiserat Felicem Episcopum Aptungitanum & reliquos ordinatores Cæciliani, quos Donatistæ dicebant reos esse traditionis. Itaque Imperator volens, ut dixi, omnem criminandi ansam ipsis adimere, mandavit Vero, ut vocatur apud sanctum Augustinum, seu potius Lucrino Verino agenti vicariam præfecturam per Africam ut de crimine traditionis, quod Felici objiciebatur, diligenter inquireret. Quum vero ille iussionem Principis exequi cœpisset, incommoda valetudine tentus, ut ad Probianum scribit Constantinus, necessariò postea abstinuit à cognitione ejusdem negotij. Quare Ælianu Proconsul Africæ partibus ejus functus, id negotium ad examen suum atque iussionem creditit esse revocandum, ut ait Constantinus. Ex quibus verbis colligitur Ælianum partes Vicarij non suscepisse mandato Principis, ut putavit Valesius, sed propria sponte, ob repentinum videlicet Vicarij morbum. Quamquam sententia viri clarissimi juvari posset ex libro primo Optati, ubi scriptum est Constantinum ad Ælianum Proconsulem scripsisse ut remotis necessitatibus publicis de vita Felicis Autungitani publicè quereretur, & ex Augustini epistola c. l. x. i. in qua scriptum est Felicem Aptungitanum ad ejusdem Principis iussionem proconsularibus gestis fuisse purgatum. Verum hæc verba sic accipienda sunt ut quoniam Constantinus ad Verinum Vicarium scriperat de inquisitione criminum quæ Felici objiciebantur, & is morbo impeditus est sacræ iussioni parere, Ælianu Proconsul, qui partibus ejus functus, cognitionem & judicium istius causæ suscepit, ad ejusdem Principis iussionem fecisse dicatur quia rem fecit quam Princeps justerat, tameneth specialia ad eum rescripta non emanassent. Nam quomodo fieri potest ut sat citò post morbum Verini, quem evenisse postremis diebus mensis Ianuarij aut sub initium Februarij colligi non absurdè potest ex lege prima Codicis Theodosii curatoribus Kalendarij, quomodo inquam fieri potest ut sat citò de hoc morbo admoneri potuerit Constantinus ut novum ejus rescriptum ex Gallia ad Ælianum pervenire potuerit ante diem x. v. Kalendas Martias? Itaque necesse est, ut dixi, verba Optati & Augustini benignè interpretari, ita nimirum ut Ælianu de causa Felicis cognoverit auctoritate rescripti dati ad Verinum Vicarium, cuius paribus pro necessitate temporis functus est. Ceterùm postea Donatistæ id reprehenderunt in causa Felicis, quod Episcopus cum esset, proconsulari judicio, non vero ecclesiastico, purgatus

purgatus fuit. quam criminacionem graviter refellit Augustinus in eadem epistola. Idem ei vitio verterunt (ut docet Augustinus in Brevicolo diei tertiae cap. xxi v.) quod absuerit quum Ælianus de causa ejus inquireret, & dixerunt eum presentem debuisse purgari, ut legitur in Collatione tercia Carthaginensi cap. DLXXI. Contrà catholici cap. DLXXIV. reposuerunt majoris esse innocentia documentum quod absens purgatus est Felix.

AUTVMNITANORVM] id est, Aptungitanorum, sive Aptungensium, ut apud sanctum Augustinum frequenter. Sed in veteri codice & heic & infra Autumnitani vocantur qui alibi Aptungitani. Immo viri clarissimi qui novissimam epistolarum sancti Augustini editionem curarunt, adnotant ad epistolam XLII. (quæ est CLXII. in antiquis editionibus) pro eo quod illic legitur *Felicitas Aptungitani*, editiones Amerbachij & Erasmi & decem manuscriptos codices habere Autumnitanos. Aptungis porro fuit municipium provinciæ proconsularis, ut manifestum est ex hoc loco Augustini in Brevicolo diei tertiae cap. xvi. ubi ait hanc esse catholicæ Ecclesiæ consuetudinem ut non Numidiæ sed propinquiores Episcopi Episcopum Ecclesiæ Cathaginis ordinent.

FELICIS PAULINI] Nulla dubitatio est quin hic locus sit egregiè mendoza. Nam eo tempore quo hæc gesta sunt, Elius Paulinus non erat Vicarius Africæ, ut plantum est vel ex epistola Constantini ad Probianum. Sanè Paulinus ea dignitate ornatus multò antè fuerat, nimirum anno Christi CCCIII. quum persecutio seruebat in Africa, quum Alius Cæcilianus esset Duumvir Aptungitanorum, ut scribitur infra pag. 85. in iisdem gestis. Verinum porro fuisse Vicarium Africæ ineunte anno CCCXIV. Volusiano & Anniano Consulibus, qua tempestate hæc gesta sunt, colligitur ex eadem epistola Constantini. Nam ex libro sancti Augustini contra Donatistas post collationem cap. XXXII. discimus cognitionem de causa Felicis cœptam esse xv. Kalendas Martias. Immo vicariam præfecturam obtinuisse in ipsis anni initiis probare videtur lex prima Codicis Theodosiani *De Curatoribus Kalendarij*, quæ IIII. Kal. Februarij ab eo proposita est sub consulatu eorundem Volusiani & Anniani. Omnino enim sentio cum viris doctissimis Francisco Iureto & Iacobo Gothofredo Vicarium illum Africæ de cuius morbo agit Constantinus in epistola ad Probianum, Verinum fuisse; ut propterea emendandum sit nomen ejus in eadem epistola, ubi librariorum vitio vocatur Verus.

H h

Mirum enim videri non debet heic mutatum esse in Verum, qui apud Augustinum in libro ad Donatistas post collationem cap. **xxxiiii.** degeneravit in Valerium & Valerianum, ut dicemus infrà. Itaque pro nomine Ælij Paulini, quod in hæc gesta irrepit, substituendum est nomen ejusdem Verini, qui aliquot etiam pòst annis vicariam præfectorum Africæ gessisse reperitur apud sanctum Augustinum in Brevisculo diei tertiae cap. **xxii.** Addiderunt etiam illi sue falsitati convincenda magnum aliud firmamentum, recitantes ipsius Constantini litteras scribentis ad Verinum Vicarium libero eos dimittat arbitrio, se jussisse insinuans ut de exilio remearent. Idem in epistola **c. l. ii.** nomine Cirtensis Concilij scripta ad Donatistas: *Tertiò protulerunt litteras ejusdem Constantini ad Verinum Vicarium datas, ubi eos graviter detestatur, ac propterea dicit de exilio relaxandos & furci suo dimittendos, quia jam Deus cœperat in illos vindicare.* Sumpit autem ista sanctus Augustinus ex actis collationis tertiae Carthaginensis cap. **Dxlvi. i.** ubi ita habetur in editionibus Massioni, Pithœi, & Binij: *Vbi recitatur epistola Constantini ad Vicarium Vicarium destinata, qua libertatem agendi tribuit Donatistis.* Vedit Iuretus mendum heic esse, & in Miscellaneis ad Symmachum pag. 312. rectè conjectit legi debere ad Verinum Vicarium. quam emendationem amplexus est Henricus Valesius in Dissertatione de schismate Donatistarum cap. **xvii.** Sanè in antiquissimo exemplari ex quo gesta Collationis illius edidit Massonus, diserte scriptum est ad Vicarium Verinum. Non viderant Augustinum, neque hæc Miscellanea Iureti, neque demum vetus exemplar ij qui editioni operum Optati Episcopi Melitani præfuerunt anno **MDCXXXI.** post mortem illustrissimi Episcopi Aurelianensis Gabrielis Albaspinæ. Nam si vidissent, haud dubiè abstinuissent à periculoſa illa nimiumque temeraria emendatione quam huic loco adhibuerunt. Quum enim putarent vocem Vicarium bis heic positam esse superflue vitio librariorum, semel tantum posuerunt contra fidem actorum & veteris libri, tum etiam repugnante sancto Augustino. Qui error retentus est à nupero editori operum Optati & in novissima Conciliorum editione Parisiensi. Magis miror de ea quæ prodiit anno **MDCXLIV.** ex typographia regia: quam cum fama sit procuratam à viris eruditissimis, & quidem in hac civitate Parisiensi, ubi facile consuli poterat vetus codex in loco diffici & obscuro, reiecta ab illis est lectio quæ in prioribus editionibus extrabat, & retenta temeritas editoris operum Optati. His ita consti-

tutis, cum certum sit epistolam Constantini, quæ refertur in indiculo collationis tertiae, eam esse quam Augustinus in capite xxxii. libri ad Donatistas ait a Constantino scriptam esse ad Vicarium Valerium (sive Valerianum, ut haber codex vetus bibliothecæ Colbertinæ) Crispo & Constantino iterum Consulibus, certum quoque est mendum heic esse apud Augustinum, & pro Valerio reponendum esse Verinum. Rursus cum hinc constet Verinum fuisse Vicarium Africæ sub consulatu eorundem Cæsarum, qui in annum Christi cccxxi. incidit, & ex variis constitutionibus Codice Theodosiano comprehensis colligatur eum annis quoque cccxviii. & cccxix. eandem vicariam præfeturam administrasse, patet eum non solum convaluisse ex morbo quo detinebatur tempore absolutionis Felicis, sed tiam continuatam ei fuisse potestatem. Sed tamen negotium heic mihi facessit idem Augustinus, qui in eodem capite xxxii. libri ad Donatistas ait Constantimum ad Eumalium Vicarium scripsisse de purgatione Cæciliiani Sabino & Ruffino Conf. i v. Idus Novembris, id est, anno Christi cccxi. exeunte; cujus epistolæ fragmentum idem Augustinus describit in libro tertio contra Cresconium cap. ix. eandemque in Collatione tertia Carthaginensi letam fuisse docet in Brevicolo diei tertiae cap. xi x. ubi ejus sensum refert. Et antea quidem, id est, anno superiore, Dominicum Celsum Africæ Vicarium fuisse docet inscriptio legis unicæ Cod. Theodos. *De his qui filios involant alienos*, data Kalendis Augustis Constantino Aug. I V. & Licinio IV. Consulibus. Quare oportet remotum aliquantis per fuisse Verinum, ut spatium daretur Celso & Eumalio, & dein Africæ redditum; sicut post Ælianum reperimus in Codice Theodosiano Catullinum Africæ Proconsulem fuisse per annos Christi cccxv. cccxvi. cccxix. & hoc ultimo anno Proculum quoque ea dignitate ornatum, ac postea Ælianum eam recepisse anno cccxx. annoque cccxxiv. Hilarianum proconsulare hoc imperium habuisse, & rursum Ælianum proconsulatu Africæ fulgentem anno Christi cccxxvi.

CUM SCRIBA TWO] In veteri codice legitur, *cum scripta tua*. Massonus emendavit, omnino rectè. quod sequentia ostendunt.

VENIRET ET ACTA] In vetusto exemplari & in editione Massoni legitur, *venit ut acta*. Nos emendavimus. Certa autem est emendatio.

IN QVIRIT, QVONIAM] In veteri libro & in edi-

Hh ij

476 STEPHANI BALVZII NOTA
tione Massoni, inquirit. & quoniam. Particulam &, quz
sensum dividebat ac turbabat, nos sustulimus.

ANNI SVNT V N D E C I M] Ergo Cecilianus duum-
viratum gesserat in municipio Aptungitanorum anno
Christi CCCIII. eo nimirum quo edictum de diruendis
basilicis & comburendis sacris scripturis propositum est in
Africa, ut docent etiam sequentia.

SUPPLETO ANNO] id est, expleto, finito.

S I M E I I N C E R A] Hæc emendatio nostra est, quam
puto placitaram viris doctis. Nam antea nullo sensu lege-
batur in veteri codice: sed in ei in cera possit. Massonus vo-
cem sed mutaverat in si. Sensus autem istius loci ita mihi
videtur posse constitui. Magistratus codices publicos domum
suam tulit post expletum annum suæ potestatis, atque adeo
illi non sunt apud me. Habeo tantum ceratas tabulas in qui-
bus primò perscripta sunt acta; & inquiero utrum actus quos
Proconsul petit, in eis inveniantur. Nam plerunque, ut Pris-
cianus ait in libro primo grammaticæ, in ceratis tabulis an-
tiqui scribere solebant, & postea delere. Hoc erat officium
notariorum & scribarum, qui ea tabulis ceratis excipiebant
quæ dictabantur. Hieronymus epist. CXL. ad Principiam:
Stylus sribit in cera, calamus vel in charta vel in mem-
branis aut in quacunque materia qua apta est ad scriben-
dum. Mea autem lingua in similitudinem scriba velocis, quem
notarium possumus intelligere, quodam signorum compendio
breviatum evangelij strictumque sermonem exaravit in ta-
bulis cordis carnalibus. Sexta synodus act. XI. Misit nos
sanctissimus Patriarcha noster ad sanctissimum Patriarcham
Constantinopoleos, deferentes ad relegendum in notis. Hinc
apud Possidum in vita sancti Augustini cap. VI. Apertis no-
tariorum tabulis disputatio cœpta. Porro ceratis tabulis ut-
bantur notarij propter facilitatem delendi, ut docet Priscianus.
Hieronymus epist. XLIV. ad Chrysogonum: Itana-
stra es necessitudinis penitus oblitus ut illam epistolam quam
in corde Christianorum scriptam Apostolus refert, non pars
litura sed imis, ut aiunt, ceris eraferis.

ÆLIANVS P R O C .] cuius crebra mentio apud Au-
gustinum & in Collatione tertia Carthaginensi, tum etiam
in Codice Theodosiano, ut suprà vidimus. Itaque cum cum
conset eadem prorsùs tempestate Proconsulis dignitatem
habuisse in Africa quo Volusianus & Annianus gesserunt
consulatum, sub quibus habitum est Concilium Arclatense
in causa Donatistarum, facile adducor ut credam veram ef-
fici corum sententiam qui suspicantur ad eum scriptam esse

epistolam Constantini de Episcopis Africanis Arelatem mittendis intra diem Kalendarum Augustarum , ac pro Ælafio, cui inscribitur in veteri codice Thuano & in editionibus vulgaris , reponendum esse Ælianum. Cur autem ad Proconsulē potius quām ad Vicarium scripta sit , non alia esse ratio potest quām quia eo tempore Vicarius incommoda valetudine detinebatur , ut docet Constantinus Aug. in epistola ad Probianum Æliani successorem. Vnde patet corrigendum esse lemma istius epistolæ in tomis Conciliorum , ubi dicitur scripta ad Vicarium Africæ. Non est mirum autem Ælia nomen mutatum esse in Ælafium in codice depravatissimo , id est , Thuano , ex quo unico prodire omnes usque ad hunc diem istius epistolæ editiones.

VOLUSIANO] Heic locus vacuus relictus erat in veteri exemplari & in editione Massoni. Nos Volusiani nomen addidimus ex Fastis & Codice Theodosiano , præcipue verò ex Augustino , qui in libro ad Donatistas post collationem cap. xxxiiii . de hac ipsa re agens ait : *Ælianu Proconsul causam Felicis audivit Volusiano & Anniano Conf. xv. Kalendas Martias.* Contigit ergo ista Felicis purgatio anno Christi cccc xiv.

XIIII. K A L.] Ita vetus exemplar , cùm Massonus edidit xiiii . Sed pro eo quod isthic legitur gesta hæc esse XIIII. Kal. Septembris , apud Augustinum , ut paulò ante vidimus , hæc inquisitio refertur ad xv. Kal. Martias ; atque hinc emendanda esse ait Baronius acta purgationis Felicis , quæ alioqui depravata atque mendoza satis esse pronuntiat. Sed heic Baronium reprehendit Valesius in dissertatione de schismate Donatistarum cap. xi . eo inter cetera argumento quod intra unius diei spatiū tot gestorum documenta perlegi , tot personæ interrogari non potuerint ; ac propterea necesse esse ait ut in plures dies protracta sit tantæ causa cognitionis. Itaque contendit ab Æliano inchoatam xv. Kalendas Martias , sed propter necessitates publicas & provinciæ negotia intermissam , & finitam demum xiiii . Kalendas Septembris , id est , sexto mense post initium gestorum. Evidem ut facilè concesserim hanc quæstionem pluribus diebus agitatam fuisse , ita gravatè admodum crederem tanto tempore sub judice pependisse cognitionem quam Augustinus in epistola clxi . vocat diligentissimum examen & diligentem ac terribilem inquisitionem ; præsertim cùm Optatus in libro primo doceat Constantinum Imp. scripsisse in Africam ut remotis necessitatibus publicis de vita Felicis Autungitani publicè quereretur. Et cùm necesse sit

H h iij

478 STEPHANI BALVZII NOTÆ

existimare mendum esse in libro Augustini ad Donatistas aut in hoc loco gestorum, & quæ ab Augustino referuntur extra mendum esse hinc constet quod cognitionem de causa Felicis ab Æliano suscepit esse ait quarto ferme mense post judicium Melchiadis, quod initio mensis Octobris proxime præteriti factum fuerat, non video quo modo repudiari posuit Baronij sententia, qui hunc locum gestorum pronuntiavit emendandum esse ex libro Augustini ad Donatistas.

D V M V I R V M S P L E N D I D A] In veteri libro & in editione Massoni legitur: *Duoviru recitavit. Splendida.* Nos sustulimus vocem *recitavit*, quæ omnino superflua heic erat, & sensum turbabat.

A P V D M A X. I M P E R A T O R E S] Constantinum & Licinium, qui tum temporis remp. administrabant.

C V M P E R S E C U T I O E S S E T I N D I C T A] anno Christi cccii. ut toties diximus suprà. Hinc ortum vocabulum traditorum in Africa.

I V S S I O N E P R O C O N S U L A R I] id est, Anulini, quem fuisse tum Proconsulem Africæ produnt acta martyrum qui tum apud Africam exagitati sunt pro nomine Christi.

S E C V N D V M S E N S E S T] Ita vetus exemplar. Massonus edidit, *Secundus senex est*, nullo sensu. Heic enim non agitur de Secundo, sed de Alfio Cæciliiano Exduumviro Aptungitanorum.

E P I S T O L A S S A L V T A T O R I A S] Infrà: *Epistolas salutatorias de basilica protulerit.* Difficile est explanare quid heic intelligatur per epistolas salutatorias. Neque enim mihi hactenus probatur quod quidam ex hoc loco colligunt epistolas salutatorias eas esse quibus quis alicui salutem impertit. Manifestum quippe est heic agi de codice quodam venerando, quem Alfius Cæcilianus duumvir ex basilica Aptungitana sustulit, haud dubiè ut ureret. Nam post cathedram episcopalem & epistolas salutatorias sublatas, etiam *ostia omnia combusta sunt secundum sacrum præceptum.*

I N G E N T I V S S C R I B A] qui postea Decurio fuit civitatis Ziquensium, & tunc convictus est falsasse & interpolasse epistolam quam Alfius Cæcilianus scriperat ad Felicem Episcopum Aptungitanum. Augustinus epist. c. l. ii. nomine Concilij Cirtensis scripta ad Donatistas: *Ingentius confessus fuerat in cognitione Æliani Proconsulis falsum se fecisse adversus Felicem Caciliani ordinatorem.* Idem in libro ad Donatistas post collationem cap. xxxii. *Ingentius, qui eidem iudicio contra Felicem falsum se fecisse confessus est.* Vi-

de epistolam Constantini ad Probianum , cuius mentio in his Augustini locis.

C O L L E G A M M E V M] Antea legebatur *collega mens*, non solum in editionibus , sed etiam in antiquo exemplari manuscripto. Verum cum haec verba referri debeant ad Augentium , qui fuit collega Alfij Cæciliani , necessaria visa est emendatio quam nos huic loco adhibuimus.

H O C S I G N V M] Hic locus refertur etiam infra pag. 87. sed multum diversus.

PAVLINO ADM. VICES P R A E F.] anno Christi CCCII. quum coepta persecutio est in Africa , ut supra diximus.

M O D U M C V R S O R I S] Codex vetus & editio Massoni habent *modicum* , manifesto errore. Modum cursoris dicit, id est , formam , speciem. Vox est Latina.

S C R I B A S I L L O] id est , illi. Sic plerique veteres , quietiam alio frequenter scribebant pro alijs . Sic apud Comodianum lib. i. cap. xix. perituro creditis uno. & cap. XXXIII. Vno crede Deo.

H V I V S L A T E R A] Retinui scripturam veteris exemplaris. Editio Massoni habet *eius literas*. quod fortassis rectius est.

S V S P E N D A T V R] Constantinus in epistola ad Probianum : *Eundem ipsum Ingentium suspensum actis , quæ suberant , pervidimus*. Optatus libro primo : *Ingentius scriba publicus pependit sub metu imminentium tormentorum*.

C O N S T A N T I N V S] Locus heic vacuus erat relictus in veteri codice & in editione Massoni. Dubium autem non est quin Constantini nomen scribi debuerit.

D E C V R I O N E M] In veteri codice & in editione Massoni legitur , *Dei cultorem*. Et quamvis haec lectio tolerari possit propter ea quæ antecedunt , maluimus tamen amplecti conjecturam Baronij , quia in epistola Constantini ad Probianum videbamus Constantinum ex actis istis collegisse Ingentium ideo minimè tortum quod se Decurionem Ziquensem civitatis asseveraverit. Nam Decurionum hoc erat privilegium quod torqueri non poterant , ut diximus ad Constantium.

E X P R O F E S S I O N E] Haec & quæ sequuntur usque ad finem sententiæ , extant etiam apud Augustinum lib. III. adversus Cresconium cap. LXX.

F E L I C E M A V T E M] Hanc partem sententiæ descripsit Optatus in libro primo , & addit : *Vnde pulsa atque extersa infamia , cum ingenti laude illo judicio recessit*.

AD ACTA PURGATIONIS CÆCILIANI.

Actorum istorum vetus exemplar, ex quo edita sunt à Massone, extat in bibliotheca Thuana, sed depravissimum & contaminatissimum, ut ante me observavit illustrissimus Cardinalis Baronius. Meminit autem illorum Optatus Milevitanus in libro primo, ubi etiam admonet se ea subjunxisse operi suo. *Harum namque plenitudinem rerum, inquit, in novissima parte istorum libellorum ad implendam fidem adjunximus.* Certè in veteri libro verba quæ sequuntur scripta sunt post collectionem istorum & aliorum quorundam actorum. *Expliciunt sancti Optati Episcopi libri numero vii. vel gesta purgationis Cæciliiani Episcopi & Felicis ordinatoris ejusdem.* Meminit eorundem Augustinus epist. c. l. xii. ubi adnotat ea lecta non fuisse in collatione Carthaginensi, quia tempus non fuit. Vide etiam epistolam c. l. xvi. & lib. i. i. contra Cresconium cap. xxi. ubi fragmenta quædam istorum actorum describuntur.

Pag. 91.

O R D I N A V I T M A I O R I N V M] cui Donatus, à quo Donatistæ, successit in cathedra Carthaginensi. Itaque primò pars Majorini dicebatur quæ postea pars Donati dicta est, ut legitur in epistola l. xvi. sancti Augustini. Collatio tertia Carthaginensis cap. c. c. x. *Libellus Ecclesiæ catholicae criminum Cæciliiani, traditus à parte Majorini.* Quæ verba descriptis etiam sanctus Augustinus in eadem epistola. Quare verissimam puto sententiam Henrici Valesij, qui in dissertatione de schismate Donatistarum cap. i. v. verba illa ex libro primo Optati, *Data à Luciano, Digno, Nassutio, Capitone, Fidentio, & ceteris Episcopis partis Donati,* sic emendanda esse pronuntiat ut, sublato nomine Donati, Majorini nomen heic reponatur.

C O N S T A N T I N O] Assentior eidem Valesio, qui in eadem dissertatione cap. i. i. probat adversus Baronium hæc gesta non esse anno Christi c. c. v. sed c. c. x.

T H A M U G A D I E N S I] In veteri libro & in editione Massoni legitur *Thamugadiensi.* Nostram emendationem confirmant acta Concilij Carthaginensis sub Cypriano, in quibus legitur nomen Novati à Thamugade. Et apud sanctum Augustinum celebre est nomen Gaudentij Thamugadensis Episcopi partis Donatistarum; adversus quem idem sanctus duos libros scripsit, quorum & ipse meminit lib. ii. cap. l. ix. Retractionum. Item apud eundem in epistola

lxi. legitur: *Debeo autem Thamugadensibus ejusmodi ministerium caritatis.* Lex porrò secunda Codicis Theodosiani De honorariis codicillis, quæ est Constantij, accepta dicitur Thamugadi; ubi Iacobus Gothofredus adnotat eam urbem fuisse in Mauritania Tingitana, ejusque nomen corruptum esse in Notitia imperij & in utroque Itinerario. In collatione prima Carthaginensi cap. cxxviii. nominatur Faustianus Episcopus plebis Tamogadensis, & in Notitia Episcoporum Africæ Secundus Tamogaziensis inter Numidas.

NUNDINARIO] Hic totius istius inquisitionis auctor fuit, ut se ulciseretur adversus Silvanum Cirtensem Episcopum, à quo latus erat. Augustinus epist. cxxii. Extant gesta apud Zenophilum consularem, ubi Nundinarius quidam Diaconus à Silvano Cirtensi Episcopo, quantum ipsis gestis intelligitur, degradatus, cum ei (sic legendum, ut rectè habet prima editio Parisiensis, non eis) satisfacere per aliorum Episcoporum literas frustra conatus esset, multa patefecit iustus & in judicium publicum protulit: inter qua id quoque commemoratum legitur, quod Lucilla pecunia corruptis Episcopis, in Carthaginensi Ecclesia, in Africa capite, altare contra altare levatum est. Idem epist. cxxv. Recita illi gesta apud Zenophilum consularem, ubi Nundinarius quidam Diaconus iratus Silvano, quod ab eo fuerit excommunicatus, hac omnia judiciis prodidit, qua certis documentis & responsonibus usum & recitatione gestorum & multarum epistolarum luce clarissimus confiterunt.

VIR CLARISSIMVS] Hæc duo vocabula sic plenunque scribuntur in veteribus libris, V. C. Sed hoc loco ponuntur in veteri codice uti nos edidimus. Quas notas quum librarius non intelligeret, deinceps posuit *vicarius* pro *vir clarissimus*, inepto errore, quem tamen Massoni editio retinuit in aliquot locis. Alij putarunt notas illas explicandas esse per hæc verba, *vir consularis*. quos in Miscellaneis suis ad Symmachum pag. 282. reprehendit, & meritò, vir eruditissimus Franciscus Iuretus. Certè si ista interpretatio valeret, Zenophilus heic consequenter bis vocaretur consularis. Quo nihil fingi potest absurdius. Eadem ratione explicanda essent notæ illæ apud Gruterum pag. cxcii. in illa inscriptione ubi Postumius Lampadius V. C. Conf. Camp. nominatur: quas tamen per *vir clarissimus* exponendas esse probat altera inscriptio apud Gruterum pag. ccxxxiii. in qua legitur *Decimus Geminianus vir clariss. Consularis provincie Baeticae.* Quin & Consules ipsi ordinarij & Praefecti Vibi, quorum dignitas erat supra dignitatem consularium,

consulares tamen dicti reperiuntur, si vera esset interpretatione quam nos refellimus. Extant enim apud Gruterum pag. c x c i i i . aliquot inscriptiones in quibus *Ti. Fabius Titianus V. C. Cos. ordin. & Præf. urbi* nominatur. Quare necesse est mendosum esse codicem Gemeticensem epistolarum sancti Augustini, in quo notæ illæ per *vir consularis* explicantur in relatione Anulini Proconsulis Africæ ad Constantinum, quæ extat in epistola lxxxviii. sancti Augustini in nova editione; cum tamen in collatione tertia Carthaginensi, ubi eadem relatio reperitur inserta, exponantur per *vir clarissimus, omnino recte*. Nam cum hoc non sit nomen famæ & celebritatis, ut ait idem Iuretus, sed honoris & dignitatis, & coniungebatur cum titulis eorum ad quos scribebatur, & ipsi qui clarissimi erant, se eo nomine decabant; sicut olim Reges nostri primæ stirpis se in titulis suis vocabant viros illustres, ut cuivis notum est, & observatum etiam à Sirmondo in Notis ad Ennodium pag. 19.

C O N S T A N T I N I E N S.] sive Cirtensium. Cirta enim dicebatur antè quæ tum Constantina vocabatur. Vide Valegium in dissertatione de schismate Donatistarum cap. iii.

S E C V N D V S E P I S C O P V S] Tigisitanus, qui tunc agebat in Numidia primatum, ut in epistola c l x i i . ait Augustinus. Idem principatum Concilij Cirtensis tenuit, ut ibidem Augustinus scribit, ubi praesentes & confessos traditores reliquit Deo judicandos, & eos in episcopalibus sedibus manere permisit. Vide eundem in libro primo contra epistolam Parmeniani cap. iii. Breviculo diei tertiae cap. x i i . & lib. i. contra Gaudentium cap. xxxvii.

C A C I L I A N V M E P I S C O P V M] Carthaginem catholicum, Mensurij successorem, tot tempestates peressim à parte Donati ut propterea nomen ejus valde incluerit. Notissima est historia calamitatum ejus.

A L I V M I N S T I T V E R V N T] Majorinum, cui Donatus successit, ut antè diximus.

V N A M E C C L E S I A M H A B E T] id est. Nos Cirtenses nescimus divisionem. Neque enim duos Episcopos habemus, ut pleræqua civitates Africæ, quæ unum habent partis Donati, alium partis Cæciliiani. Nos unicum tantum habemus, sed qui Donato communicat, Cæciliiano non communicat. Postea tamen Cirtenses duos habuerunt Episcopos, Fortunatum nimirum & Petilianum, ut patet ex Collatione prima Carthaginensi cap. l x v . c x x x v i i . & sequenti.

S I L V A N O] Episcopo Cirtensi, qui cum secundo Ti-

gistano primate Numidiæ & ceteris ordinavit Majorinum
adversus Cæcilianum.

I N T E R M I S S O E O] Vir doctissimus Henricus Vale-
sus in dissertatione suprà laudata cap. 111. hæc verba inter-
pretatur de Cæciliiano, cuius innocentia multis tum indicis
probata fuerat. Verùm hæc interpretatio non caret difficultate.
Quippe hæc non dicebantur Carthaginē, sed in Numi-
dia, cuius Consularis erat Zenophilus. Præterea Victor non-
dum dixit se non communicare cum Cæciliiano. Itaque du-
biū est utrum hæc accipi debeant de Cæciliiano, an verò de
Felice Aptungitano.

P V R G A T A] Ita vetus codex. Massoni editio habet *pro-
bata*. Legitimam porrò esse nostram emendationem proba-
tur etiam ex Collatione tertia Carthaginensi cap. D L X X I.
ubi ita legitur: *Donatistarum prosecutio, qua dicunt præsen-
tem Felicem debuisse purgari.* Et cap. D L X X I V. *Prosecutio
catholicorum, majoris esse innocentia documentum quod absens
purgatus est Felix.* Sanctus Augustinus epist. C L X I I. Nec
de Felicis Aptungitani causa negligentiam consecutam, sed ad
eiusdem Principis iussionem proconsularibus gestis etiam ipsum
fuisse purgatum. Et infrà de eodem Felice: *Non debuit Epis-
copus proconsulari judicio purgari.* Idem lib. 111. contra
Cresconium grammaticum cap. L X I. *Publica monimenta
proclamant dictam esse causam & ad debitum finem esse per-
ductam usque ad purgationem Felicis Aptungensis.*

T R A D I T O R] Traditores dicebantur qui tempore Pag. 92.
persecutionis scripturas divinas & supellectilem ecclesia-
sticam tradiderant ministris reipublicæ. Et magna in hoc
querela erat Donatistarum, qui catholicos, eos nimirum
qui Cæciliiano communicabant, passim vocabant traditores
& progeniem traditorum. Contrà catholici proditionem
imputabant Donatistis, quos appellabant heredes tradito-
rum & schismaticorum, adeo ut Optatus Milevitanus ma-
nifestum esse dicat principes eorum fuisse traditores.

N V M] In veteri codice legitur *non*. Massonus reposuit
nam. Vtraque lectio falsa est. Ea verò vera quam nos reti-
nuimus.

M O N T E M B E L L O N A] prope Cirtam.

N E S T R I C T I V S I N T E R R O G E R I S] id est, ne
torquearis. Acta purgationis Felicis pag. 89. *Est enim artio-
n interrogatori necessarius.*

D I O C L E T I A N O VIII.] id est, anno Christi CCCIII.
quo cœpit persecutio.

X I V. K A L. I V N.] Ita omnino vetus exemplar &

484 STEPHANI BALVZII NOTÆ

editio Massoni. Quo etiam modo habetur apud Augustinum lib. i i i. contra Cresconium cap. x x i x. Sed idem tamen epist. c l x v. mentionem faciens istorum aëtorum, undecimo Kalendas Iunias gesta esse commemorat, certo, ut mihi videtur, errore. Nam & in ipsis actis quæ nos heic edidimus, & in exemplari quod extare monuimus in libro tertio contra Cresconium, disertè & constanter notatus est dies x i v. Kal. Iunias. Excudit autem hæc emendatio viris doctissimis qui recensendis emendandisque Augustini epistolis operam suam nuper contulerunt utiliter in publicum. Sed falsa profectò est clarissimi viri Ioannis Broei Biturigis conjectura, qui in dissertatione de epocha Concilij Cirtensis scribit mensem Iunium in hoc Augustini loco mutandum else in Ianuarium, ita ut quæ heic referuntur de Munario Felice, gesta fuerint mense Ianuario qui post coeptam persecutionem proximus fuit. Frustra inquam, cum & omnes veteres libri & omnes editiones uno consensu mensem Iunium præferant, & ista res nihil habeat commune cum actis Concilij Cirtensis.

M V N A T I I F E L I C I S] In epistola c l x v. sancti Augustini legitur *Numatium*, sed emendata est ex libto tertio contra Cresconium in novissima editione. Sirmondus tamen in Notis ad Ennodium pag. 95. prætulit lectionem quæ Numatij nomen habet. Valesius verò in annotationibus ad Eusebium pag. 161. Munatium maluit quam Numatium. Rectè, ut opinor. Quippe frequens est in antiquis inscriptionibus nomen Munatiorum, qui etiam plerunque Feliçes vocantur; ut videre est apud Gruterum pag. l x v i. & m c x x i v.

F L A M I N I S P E R P E T V I] In veteri codice legitur *præpositi*, propter notas illas p r. quas cum librarius non intelligerer, eas per vocem *præpositi* explicavit. Sed apud Augustinum lib. i i i. contra Cresconium cap. xxix. & lib. i v. cap. l v i. reperta est vera lectio. Flaminum porrò qui per provincias constituti erant, alij erant temporarij, alij perpetui; ut observatum est a viris eruditissimis.

P A V L O E P I S C O P O) Cirtensi, qui convictus est instrumenta dominica tradidisse, etiam quæ diligenter fuerant occultata; ut ait Augustinus in epistola c l x v.

P R A E C E P T O E T I V S S I O N I] In veteri libro & in editione Massoni legitur: *ut præceptum est, ut iussioni ēr.* Emendatum est ex his quæ sequuntur.

Pag. 93. P O S T E A Q U A N D U M B I B L I O T H E C I S] Ita omnino vetus exemplar. Verum Augustinus hunc locum referens

lib. IIII. contra Cresconium cap. XXIX. ita scribit: *Posteaquam apertum est in bibliothecam.* At in libro quarto cap. LVI. idem habet: *Posteaquam per ventum est ad bibliothecam.* Massonus ex hac dupli editione Augustiniana suam composuit, & ita scripsit: *Posteaquam per ventum est in bibliothecam.* Ego lectionem veteris libri puto veram esse. Bibliothecæ vocantur in his actis armaria in quibus libri erant inclusi. Vnde paulò post Silvanus tum Subdiaconus ait: *Nihil remansit, totum hoc ejecimus.* Valerius in vita sancti Pontij martyris cap. II. copiam voluminum librorumque, quos bibliotheca portare non poterant, in suo parvo corporculo transfundens. Possidius in vita sancti Augustini cap. XXXI. Monasteria virorum ac seminarum continentium cum suis Præpositiis plena Ecclesia dimisit, una cum bibliothecis libros & tractatus vel suos vel aliorum sanctorum habentibus.

CAPITVLATAM ARG.] Vetus exemplar habet: *capitulata argentea & lucerna argentea.* Pro quibus Massonus ista substituit: *capitula argentea & lucernas argenteas.* prorsus male. Quippe in variis horum gestorum locis & apud Augustinum mentio est unius tantum lucernæ. Nam Augustinus hunc ipsum locum pluries refert, & in duobus locis scribit, *capitulatam argenteam & lucernam argenteam,* ut nos reposuimus. Quare emendandus est idem Augustinus lib. IV. contra Cresconium cap. LVI. ubi *capsulam* legitur pro *capitulatam*. Infra pag. 100. pro *capitulatam* legitur *tabulam*. Itaque aut mendosus est hic locus, aut per capitulatam intelligitur tabula.

MORTUVS FVERAS] Hunc locum refert Augustinus epist. CLXVII. & lib. IIII. contra Cresconium cap. XXIX. & lib. IV. cap. LVI.

ORCAM] Malè apud Augustinum legitur *arcam.* Orca est vas fictile, ut pluribus testimonio ostendit vir clarissimus Carolus Dufresnius in suo Glossario.

FELICIS SARSORIS] id est, opificis marmorarij. Pag. 94. Hinc opus sarsorum apud Ennodium, cum variæ discolorum marmororum crustæ committuntur, ut unum corpus & unam quasi picturam efficiant, quemadmodum illic adnotavit Sirmondus.

BOVI SERVO PUBLICO] officiali, apparitori. Pag. 95.

EPISTOLAS EPISCOPORVM] quas pro Nundinario scripserant ad Silvanum Episcopum Cirtensem & ad clericum plebemque ejusdem civitatis. Meminit harum epistoliarum sanctus Augustinus epist. CLXII. CLXV.

A F O R T E] Verum est Fortem quoque scripsisse pro Nundinario. Attamen oportet ejus nomen heic loco non suo positum esse , aut postea desunt aliquot verba quæ doceant epistolas Episcoporum factas à Forte & ceteris.

E X E M P L A R I B . T R A . E P I S C O P I S] Hæc verba desunt in veteri exemplari , per incuriam videlicet & officiantiam librarij. Suppleta autem sunt ex libro tertio sancti Augustini contra Cresconium cap. x x i x .

F V R R E R V M P A V P E R V M] Ideo Silvanus dicitur fur rerum pauperum quia viginti folles , quos Victor fullo dederat ut fieret Presbýter , apud se retinuerat , nullaque eorum pars pervenerat ad populum , in quo pauperes , ut legitur infrà pag. 105. Præterea idem cum reliquis Episcopis , quos propterea sanctus Augustinus in libro primo contra Parmenianum cap. 111. vocat fures ecclesiastici argenti , dividerat quadringentos folles quos Lucilla clarissima femina dedit ut Majorinus fieret Episcopus ; quorum nullam partem ad pauperes pervenisse scribitur pag. 102. & 104.

D E Q V A D R I N G . F O L L .] Hic locus restitutus est ex Augustino. Malè enim in veteri exemplari scriptum est : scitis & vos & Lucilla consul felix pro quod vobis &c. Scriptum erat in antiquiori codice *Lucilla C. F. pro quod*. Itaque cùm librarius non intelligeret notas illas , perperam interpretatus est.

F O L L I B V S] Monetæ genus. Vide Glossarium Dafresnij & Iacobi Gothofredi Notas ad Codicem Theodosianum. Vide etiam Sirmonendum ad sermonem x x i x . sancti Augustini , ubi conjicit follium & solidorum nostratrum eundem valorem esse vel affinem.

L V C I L L A] Femina fuit dives & factiosa : qua ante concussam persecutionis turbinibus pacem , ut ait Optatus , dum adhuc in tranquillo esset Ecclesia , cùm correptionem Archidiaconi Cæciliani ferre non posset , qua ante spiritalem cibum & potum os nescio cuius martyris , si tamen martyris , libare dicebatur , & cùm præponeret calici salutari os nescio cuius hominis mortui , etsi martyris , sed necdum vindicati , correpta , cum confusione irata discessit. Irascenti & dolenti , ne disciplina succumberet , occurrit subito persecutionis enata tempestas. Meminit autem hujus loci sanctus Augustinus libro primo contra Parmenianum cap. 111. & in epistola clxii.

I N D E F A C T U M E S T S C H I S M A) Optatus paulò post locum heic descriptum : Schisma igitur illo tempore confusa mulieris iracundia peperit , ambitus nutritivit , avaritia roboravit. Ab iis tribus personis contra Cæcilianum causæ con-

fida sunt ut vitiosa ejus ordinatio diceretur. A Botro nimis
rum, Celestio, & Lucilla. Itaque iracundia referri sine du-
bio debet ad Lucillam, ambitus ad Botrum & Celestium, qui
apud Carthaginem ordinari cupiverant, avaritia ad Episco-
pos qui Majorinum ordinarunt, qui folles quadringentos,
quos Lucilla dederat, inter se diviserunt, & amore pecuniae
Episcopum levarunt adversus Cæcilianum. Erat autem Ma-
jorinus domesticus Lucillæ, ut idem Optatus docet.

PVRPVRIVS EPISCOPVVS) Limatensis, quem
homicidam vocat Optatus, quod interrogatus de filiis so-
toris suæ, quod eos in carcere Milei necasse diceretur, con-
fessus sit dicens : *Et occidi non eos solos, sed & quicunque
contra me fecerit.* Sumpsit ista Optatus ex actis Concilij
Cirtensis, quæ extant apud sanctum Augustinum lib. IIII.
contra Cresconium cap. XXVII. Limata ergo fuit civitas
Numidiae.

LAPIDATVS) id est, degradatus, ut ait Augustinus, Pag. 96.
adeoque contumelia affectus. Infrà pag. 97. à quibus lapi-
darentur pro veritate. Vide Glossarium Dufresnij.

NON EST VERVM) id est, æquum. Livius lib. XXXII.
Ceterum & sociorum audiri postulata verum esse. Apud san-
ctum Ambrosium epist. LXX. legitur : *Tributarios perdi-
tum iri nequaquam justum & equum.* Pro quo in vetustissi-
mo codice M S. Ecclesiæ Bellovacensis vidi scriptum verum.

SINE SANGVINE SPIRITALI) Locus est ele-
gantiae non vulgaris. Sanguinem spiritalem fundi ait quum
discordiae gladius sœvit in Ecclesiam, quum Episcopi dissi-
dent cum Clericis, quum hæ dissensiones erumpunt in vul-
gus & dant locum sermonibus.

PVRPVRIVS EPISCOPVVS] Hæc non extant in ve-
teri codice, neque in editione Massoni, ubi locus vacuus re-
lictus est. Nos itaque addidimus, quia ex contextu sequen-
tis epistolæ appetet & istius & superioris eundem esse au-
torem.

VESTRA SVNT] Leg. vera, ut patet ex epistola Pur- Pag. 97.
purij ad Silvanum.

SILVANO) Et hanc quoque vocem nos addidimus. Nam
heic relictus erat locus vacuus in veteri exemplari & in edi-
tione Massoni. Certum quippe est hanc epistolam scriptam
esse ad Silvanum, cùm in ea agatur de discordia quæ inter
illum erat & Nundinarium Diaconum.

FORTIS) Episcopus, cuius jam suprà mentio. Cujus-
nam verò sedis Episcopus fuerit, mihi non est compertum.
In collatione prima Carthaginensi cap. CLXIII. memora-
tur Fortis Episcopus Cediensis.

488 STEPHANI BALVZII NOTÆ

PACEM CELEBRARE) Leg. Pascha. quod sequentia probant. Pag. 98. ut cum pace Pascha celebremus. Et infra: Nundinarius in pace tecum Pascha celebret.

FRATRIBVS ET FILIIS) id est, Clericis & Senioribus Ecclesiæ Cirtensis, ut in superioribus.

IVDICATVR, SED APVD) Ita vetus codex. Massonus edidit: *judicio contendit, & hoc apud.*

FRATRI SILVANO SABINV) Et hæc quoque nos addidimus; quæ neque in veteri libro habentur, neque in editione Massoni. Certa autem est hæc restitutio.

SABINV) Episcopus Numida.

DIEBVS ISTIS) Paschalibus.

QVID ADMINISTRABAT) Hic locus mendoſus est apud sanctum Augustinum, ubi sic legitur lib. 111. contra Cresconium cap. xxix. *Quis administrabat?* Tunc Silvanus in clericatu respondit, sub Paulo. Et lib. 1 v. cap. lvi. *Qui administrabat?* Tunc Silvanus in clericatu victor respondit: sub Paulo. Hinc ergo emendandus utrobique est Augustinus.

SILVANVS SVBDIAC. FVI T) Meminit hujus loci Augustinus in epistola c lxv. Is ergo ex Subdiacono Pauli Cirtensis Episcopi, in cathedra ejus postea locatus est.

CIVEM NOSTRVM PETEBAMVS) id est, Donatum, ut constat ex pagina sequenti extrema.

TABVLAM) Iam suprà monuimus aut mendoſum esse hunc locum, aut per tabulam debere intelligi capitulatam cuius & heic & apud Augustinum mentio est.

ACETVM) sive acetabulum. Vide Glossarium Dufresni.

SUPERIO) Vetus exemplar & editiones omnes habent Luciano, certo errore. Nos Superij nomen ideo substituimus, quia infra, dum ista repetuntur, semper Superij nomen ponitur pro Luciano. Lucianus enim Diaconus tantum fuit, ut statim dicitur.

ANTE CATHEDRAM EPISCOPOR.) Ergo jam tum certus ac fixus erat episcopalis cathedralis locus in Ecclesia.

IPSI EPISCOPI) Ergo plures Episcopi ordinaverunt Presbyterum Victorem fullonem.

AB HARENARIIS) non à clero, nec ab honoratis, sed à plebecula, in qua fuerunt harenarij, cujusmodi tandem generis fuerunt homines illi. Vnde paulò post dicitur, *prostibula illic fuerunt*, ut ostenderetur electionem Episcopi per vim ac seditionem factam esse. Qui locus evincit iustissimam esse constitutionem synodi Laodicensis, quæ sanctificavit.

Pag. 98.

Pag. 99.

Pag. 100.

Pag. 101.

Pag. 102.

civitatis turbis liceret electiones Episcoporum facere.

GESTA V E R V N T] id est, levaverunt, tulerunt in thronum Episcopi.

A R E A M A R T Y R V M] Aream plerique interpretantur cœmeterium, auctoritate sumpta ex libro Tertulliani ad Scapulam, ubi ait sub Hilariano præside de areis sepulturarum nostrarum acclamatum ab adversariis nostris fuisse: *Area non sint.* Verùm in isto loco area martyrum non potest intelligi de cœmeterio, cùm constet ædificium fuisse, in quo furens plebecula populum Dei sive cives honoratos inclusit, ut libertatem haberet constituendi quem vellet Episcopum. Vnde infrà pag. 104. quum Crescentianus Subdiaconus interrogatus esset à Zenophilo utrum præsens fuisse quum Silvanus factus est Episcopus, respondit: *Præsens cum populo fui, inclusus in casa majore.* Iam ergo habemus aream martyrum & casam majorem civitatis Cirtensis eandem rem fuisse.

N U L L A M D I G N . H A B E O] Interrogatio ergo Zenophili non erat de dignitate ecclesiastica, sed de conditione civili.

C A M P E N S E S] In veteri codice legitur *Campeſes*, Pag. 104. eadem ratione qua frequenter scribitur *Montefes* pro *Montenſes*. Per campenses autem intelliguntur qui in campus & agris habitant, ut vox ipsa loquitur. Alij sunt Campenses apud Hieronymum in epistola LVII. qui & cum Arrianis conjunguntur & cum Tarsensibus hæreticis. Rursum alijs sunt Campitæ, ut habet editio Mariani Victorij, sive Campanes, ut Ioannes Andreæ Episcopus Aleriensis & Desiderius Erasmus ediderunt, apud Hieronymum in fine dialogi adversus Luciferianos. Hi enim fuere iidem cum Montensibus, id est, Donatistis. Falluntur enim Erasmus & Victorius, qui existimant Montenses dictos à Montani hæresi. Falluntur inquam, ut pater etiam ex epistola CXXXII. ejusdem Hieronymi.

C E T E R A D E S V N T] Præter ultimam partem horum gestorum, quæ desideratur, lecta sunt apud Zenophilum Consularem gesta Concilij Cirtensis, ut docet Optatus Melititanus in libro primo: *Hi & ceteri, quos principes tuos fuisse paulo post decebimus, post persecutionem apud Cirtam cruentatam, quia basilica necdum fuerant restituta, in domum Urbani Carisi considerunt die IIII. Iduum Maiarum, sicut scripta Nundinarij tunc Diaconi testantur.* Lapsus est autem, ut hoc obiter moneam, in hujus loci interpretatione vir illustrissimus Gabriel Albaspinæus Episcopus Aurelianensis,

490 STEPHANI BALVZII NOTÆ

persecutionem quæ heic commemoratur referens ad Maxentium, cùm ex gestis Concilij Cirtensis appareat heic agi de persecutione Diocletiani. Quod etiam manifestè colligitur ex Augustino in Breviculo diei tertiae cap. xvii. Porro gesta Concilij Cirtensis habentur, ut monuimus, apud Augustinum.

AD PASSIONEM SANTÆ SERAPHIAE

Postremam istorum actorum partem edidit Boninus Mombritius, Surius priorem, sed valde mutaram ab illis antiquis. Nos cùm illa integra & sincera reperisemus in codice 316. bibliothecæ Colbertinæ, existimavimus conjungenda esse cum vetustis martyrum actis quæ cum Lactantij libro edere nobis persuaserunt viri quidam & clarissimi & doctissimi. Magnum autem sinceritatis & antiquitatis argumentum est quòd Sabina dicitur fuisse filia Herodis, qui sub Vespasiano Augusto ter in urbe Roma candidam confessionem dedit Romanis. Quippe vir doctissimus Henricus Valelius acta sancti Bonifacij martyris, quæ ab Holstenio edita sunt, hoc magnum indicium vetustatis habere scribit quòd illic de Aglaë dicatur: *Hæc ergo ter candidam egerat apud urbem Romam ex præfectura.* Candida autem est editio ludorum quæ siebat à Prætoribus vel Quæstoribus candidatis, sumptu ipsorum, non ex arca publica, ut idem Valelius observavit ad librum xxvii. Ammiani Marcellini pag. 332. & in præfatione ad acta sanctorum Perpetuæ & Felicitatis.

O P P I D . V E N D I N .] Infrà cap. xii. scribitur Vindennensis. quod idem est. Fuit porrò oppidum Umbriæ, cuius incolæ Vindenates dicebantur, ut ostendit Cluverius in libro secundo Italæ antiquæ cap. viii.

C O N F E S S I O N E M .] Puto hanc vocem redundare & ab ejus ingenio profectam qui *candidam* putaret heic esse positam adjectivè.

V I R I L L U S .] Alij vocant Berillum.

B A S T E R N A M .] vehiculum tectum, quo præcipue videntur feminæ. Vide Glossarium Dufresnij.

L V S O R I V M .] theatrum. Vide quæ suprà dicta à nobis sunt ad caput xxi. Lactantij.

A R C V M A L B I N I .] ejus nimirum, ut arbitror, qui remp. tenuit cum Severo, & postea ab eo victus interiit. Fuit autem hic arcus trans Tyberim.

B I O T H A N A T A .] id est, vitæ tuæ inimica, quæ te in

C A P . I .

C A P . III .

C A P . IX .

AD ACTA MARTYRVM.

491

mortem voluntariam temerè præcipitas. Vide Petri Ciaconij
annotationes in Cassianum, & Glossarium Dufresnij.

A R C Y M F A V S T I N I] Infrà cap. xii. Posuerunt in **C A P . X .**
monumento *ipſus in oppido Vindennensi ad arcum Faustini.*

A R E A M V I N D I C I A N I] Frustra Baronius ad diem
tertiam Septembris huc trahit locum Tertulliani ex libro ad
Scapulam, ut doceat aream heic accipiendum esse locum ip-
sum ubi sepelirentur defuncti Christiani. Quamvis enim,
quod negari non potest, area interdum sumatur pro cœme-
terio, istud tamen non semper verum est, cum certum sit,
etiam ex eodem Tertulliani loco, areas fuisse quæ non essent
cœmeteria.

I L L U S T R I S S I M A] Ab hoc verbo incipit fragmen-
tum quod Mombritius edidit; quod etiam reperi eodem mo-
do incipiens in vetustissimo codice M.S. bibliothecæ regiæ.

E X M O R E] Apud Mombritium & in codice regio le-
gitur, & ex more.

I N C L V S O S] Mombritius & codex regius, *reclusos.*

P R A E S E S I N D I C A V I T E I] Codex regius, *indica-
tum est ei de religiosissima femina Sabina omnia que.* **C A P . X I .**

V X O R V A L E N T I N I] Mombritius & codex regius,
uxor quondam Valentini.

A D O R A S D E O S] Codex regius, *adoras magis deos &
honoras. Mombritius, magis deos adoras & honoras.*

N O N S O L V M] Codex regius & Mombrit. ergo non
solum.

N O N D E V M] Codex regius & Mombritius, *non deos.*

C H R I S T I M A R T Y R I S] Codex regius, *famula Christi.* **C A P . X I I .**

S A B I N A] Codex regius, *santa Sabina.*

AD PASSIONEM SANCTÆ MARIAE.

Acta ista primus edidit Boninus Mombritius, sed valde
imperfecta. Eadem paulò diversa descriptit Surius ex
Vincentio Bellovacensi, qui se ea accepisse scribit ex gestis
eius. Nos, quum vetus eorum exemplar reperissimus in
codice 184. bibliothecæ Colbertinæ, constetque veterem
eße scriptiōnēm non inelegātēm, illa heic edere integrā
cēdidi mus operā p̄tium, quæ valde manca & mutila ex-
tant etiam apud Vincentium.

P R I N C I P A L I S] Augustinus epist. CLVIII. Ruffi-
nam Cartensem principalem commendo eximiētati tua. Idem

Ii ij

492 STEPHANI BALVZII NOTÆ

epist. xli. in nova editione: Fratrem Hilarinum Hippo-nensem archiatrum & principalem multum commendamus. Salvianus lib. v. pag. 103. secundæ editionis nostræ: *Quis ergo, ut dixi, locus est, ubi non à principalibus civitatum, vi-duarum & pupillarum viscera devorentur? Quos heic dicit principales, paulò antè curiales vocat. Quæ enim sunt non modo urbes, sed etiam municipia atque vici, ubi non quot curiales fuerint, tot tyranni sint?* Vide Iuretum in Miscellaneis ad Symmachum pag. 227. & sequentibus.

CAP. I.

NATALE FILII] Sic solebant antiqui liberorum suorum natalia celebrare. Testis, prater ceteros, Capitolinus in Albino: *Convivio quod celebritati pueri deputabatur.*

NATVM] Malè apud Vincentium, Mombritium, & Surium iratum.

SUPER DEVUM] Apud Vincentium, Mombritium, & Surium scriptum est, *nuper dominum. Quam lectionem ego lubenter præfero.*

CIBI ALIQUID] Ado in Martyrologio hunc locum intellexit de cibis immolatiis. Hæc sunt ejus verba ad diem Kal. Noverbris. *Natale sanctæ Maria virginis; quam cum esset ancilla, & die natalis filij domini sui jejunavit, nec ullo modo fleti potuisse ut manducaret de idolothyti.* &c.

IN ABD. MEM. PARTE] Vincentius, Mombritius, & Surius habent *in carcere.*

EX CODICE] id est, ex regesto publico, in quo descriptum ex more fuerat edictum.

ADRIANVS] Baronius ad annum Christi cxx. adnotat nullum in Christianos edictum ab Adriano promulgatum apparere; & ut ostendat nullum datum fuisse, adducit auctoritatem Tertulliani ex capite quinto apologetici, ubi ita scriptum est. *Quales ergo leges istæ, quas adversos nos soli exequuntur impii, injusti, turpes, truces, vanidementes, quas Trajanus ex parte frustratus est vetando inquiri Christianos, quas nullus Hadrianus, quamquam curiosissimum omnium explorator, nullus Vespasianus, quamquam Iudaorum debellator, nullus Pius, nullus Verus impressit? Quid igitur faciemus huic edicto, quod videtur esse vetus, & disciplinam sapit illorum temporum?*

MUNERARIUS CIVITATIS] Hieronymus epist. xxvi. ad Pamphacium: *Munerarius pauperum & egenitum candidatus.* Vide Iuretum in Miscellaneis ad Symmachum pag. 189. 190. & Sirmondi Notas ad sermonem quartum Augustini inter quadraginta ab eo editos.

CAP. V.

PRÆFECTVS] Ita constanter legitur in veteri codice,

cum certum sit legi ubique debere *Præses* in hoc capite. Nos tamen mutare noluimus.

ANTE DEV CALIONEM] In veteri codice legitur, C A P . I X .
ante dm caligionem , nullo sensu. Nos emendavimus.

NEOCORENSIVM] Apud Mombritium & Surium, C A P . XII .
qui ex Vincentio Bellovacensi se accepisse profitetur , scrip-
tum est *Veronensem*. Sic profectò legitur in Duacensi edi-
tione Speculi historialis lib. x. cap. lxxxvii. Sed anti-
qua habet *Neccorensum*. Surius scripsit in margine *Netro-*
mensem; sed non indicat utrum illud ex conjectura sit , an
vero ex veteri codice. Neocori sunt auditui templorum ; &
Imperatores civitatibus , quibus gratificari volebant , hunc
honorem tribuebant ut celebriorum templorum Neocori
essent. Qua de re vide Ioannis Seldeni commentarios ad
Marmora Arundeliana pag. 166. & Tristani Santamantij
commentarios historicos to. i. pag. 39. & to. ii. pag. 187.
Si vera est lectio quæ extat apud Petrum de Natalibus lib.
x. cap. i v. hæc acta sunt apud civitatem Nicomediæ. Por-
rò *Neocorensum* heic scriptum est in veteri exemplari , cum
scribi debuisset *Neocororum*.

NECCORVS] Error fuit typographi ; pro quo repo-
nendum est *Neocorus*. Apud Vincentium in antiqua editione
legitur *Neccoris*, in Duacensi *Nechorus*, apud Mombritium
Nec chorus , denique apud Surium *Neccorus* , utrobique
male.

AD VITAM SANCTI PONTII.

I Stius vitæ auctorem Eutropium facit Salmasius in Tre-
bellium Pollionem pag. 276. ubi fragmentum illius re-
fert ex veteri codice Petri Puteani , qui nunc extat in bibli-
oteca regia ; in quo tamen nulla Eutropij mentio. Falsam
autem esse illam doctissimi viri scriptionem docent varia lo-
ca ejusdem vitæ , ex quibus constat eam scriptam esse à Va-
lerio Pontij contubernali & studiorum socio à prima ado-
lescentia. Ejus porrò fragmentum quoddam seu verius epi-
tomen ediderat Boninus Mombritius. Nos invenimus inte-
gram in duobus antiquissimis codicibus manuscriptis bi-
bliotheca Colbertinæ , ac præterea in alio fragmentum ejus-
dem. Hinc ergo edidimus. Postea vero contulimus etiam
cum codice regio , qui vetustissimus est , & variantes lectio-
nes adnotavimus. Habuit ejusdem operis exemplar Petrus
Iofredus , ex quo vitam sancti Pontij suo stylo conscripsit in

I i iii

494 STEPHANI BALVZII NOTA
historia Nicæ civitatis, interserens tamen interdum frag-
menta ex opere Valerij.

CAP. I.

PROPRIAM DOMVM] Codex regius habet prop-
sitam, unus Colbertinus propè positam. quo etiam modo scrip-
tum fuit in exemplari Iosfredi.

CAP. III.

SPERAMVS] id est, credimus. Paulò pōst: *Nam quid
videt quis quid sperat?* Et infrā cap. v: *sperans eum vanam
philosophorum audire sectam.* Epiphanius scholasticus in in-
terpretatione epistolæ Pulcheriæ Augustæ ad Archimandri-
tas & reliquos monachos in Ælia & circa eam habitantes:
*ne, quod non sperat nostra clementia, tamquam veritatis im-
pugnatoribus nomen adscribatur heres.* Vide Notas ad
Capitularia pag. 1019. & 1031.

SAPIENTIA] id est, scientia. Vide Notas ad Regi-
nonem pag. 541.

CAP. V.

SIC V TAGNI] Ita exemplar regium & duo ex Colber-
tinis. Tertium habet agri.

CAP. VII.

MAIESTATEM POSSIDEANT] In uno codice
Colbertino legitur: *majestatem aut obtineant vel possideant.*

CVNCTA HABENT] Idem vetus codex: *cuncta ba-
na habeant.*

SIBI ET DEOS] Idem codex: *sibimet deos.*

CAP. VIII.

VIGINTI] Idem codex Colbertinus habet duodevigineti.
Sic etiam scriptum fuit in exemplari quo usus est Iosfredus.

IN CVRIAM PER DVCTVS] Apud Iosredum Pon-
tius non tantum dicitur factus senator, sed Romana præfe-
cturæ dignitate insignitus, quam pater ejus gesserat. Quod
utrumque falsum esse convincunt hæc acta.

ROMANA] In codice regio & in duobus Colbertinis
legitur diversa.

CAP. IX.

MENSE NON AMPLIUS VNO] Eadem tradit Eu-
sebius lib. vi. cap. xxix. *Hic intra unius mensis spatiū*
sacerdotio perfunctus, Fabianum successorem reliquit. Russini
versio magis congruit cum verbis Valerij: Pontianovero sex
annis episcopatu urbis Roma functo succedit Anterus: qui cùm
mensē unū non amplius ministrasset, Fabiano sacerdotium
dereliquit. Eusebius in Chronico: *Rome octavus decimus or-
dinatur Episcopus Anteros mense uno.* Ex his ergo corrigi ge-
sta pontificalia, ubi Anterus sedisse dicitur annos xii. men-
se uno, diebus xii.

CAP. X.

EXPLETO MILL. ANNO] In codice regio & in
duobus Colbertinis scriptum est: *ipse est millesimus annus.*

VNICO VERBO SYO] Vnum exemplar Colbertinum
habet: *unici verbi sui providentia.*

SICVT LITTERÆ] In eodem veteri exemplari legitur: à Iano, sicut litteræ vestrae declarant. Atque ita reportendum est.

PIVS DOMINVS] Idem vetus exemplar: *Pius Deus* CAP. XI;
& misericors.

QVATRIDUANVM] In alio exemplari Colbertino & in regio scriptum habetur: *quātriduanum Lazarum de mōvimento aspiciente populo suscitaret.*

ITER VITÆ CÆL. MONST.] Idem vetus exemplar
Colbertinum: *viam fidelibus demonstravit.*

SPECTACVL A] Eutropius lib. IX. de Philippis: CAP. XII.
His imperantibus millesimus annus Roma urbis ingenti ludorum apparatu spectaculorumque celebratus est. Epirome Victoris de Philippo juniore: Adeo severi & tristis animi ut iam tum à quinquenni estate nullo prorsus cujusquam commento ad ridendum solvi potuerit, patremque ludis seculari bus petulantius cachinnantem, quamquam adhuc tener, vulnu notaverit aversato. Hunc locum referens Baronius ad annum CCXLIX. illam pueri abstinenciam à risu suspicatur profectam ab institutione matris ejus Severæ Christianæ feminæ. Frustra, ut opinor. Neque enim quinque annorum puer istius disciplinæ capax esse potest. Meminit autem horum spectaculorum etiam Iulius Capitolinus in Gordiano joniore.

FUNDITVS SVB VERTERENT] Hæc historia suspecta visa est Baronio, cuius hæc sunt verba ad annum CCXLVI. Quæ verò illic apponuntur de *Iovis templo diruto à Philippo Imp. atque Fabiano Papa, ab alio aliquo potius fuisse addita putamus. Nam in aliis ejusdem Pontij actis in desiderantur, in iis nimirum quæ Mombritius descripsit. Mirum sane non est desiderari in actis à Mombritio descriptis, cùm sint, ut monuimus, multum imperfæta & mutila. Sed extant in omnibus antiquis exemplaribus.*

FRVENDAS] Codex regius habet *fovendas.* quod melius est. CAP. XV.

CYMELAM] sive Cemelam, cuius postea Episcopus fuit Valerianus.

OBTVTIBVS] Codex regius, *aspectibus.*

CAP. XVI.

PIORVM] Quidam codices habent *priorum.*

CONSOLATOR] Ita habent omnia vetera exemplaria. Consultor tamen legitur in eo quo usus est Iofredus. Quod idem est. Quippe constat consultationem & consolationem promiscue scribi in antiquis libris, ut innumeris propemodum exemplis probari posset.

CAP. XVIII. CERIMONIARI] id est , sacrificare. Passio sancti Cypriani. Galerius Maximus Proconsul dixit : Iusserunt u
sacratisimis Imperatores ceremoniari. Pro quo in alis venu
stissimis actis legitur : Iusserunt te sacratisimis Imperatores sa
crificare. Apud Augustinum verò in sermone de sancto Cy
priano retenta est prisca vox : Iusserunt te Principes ceremoni
ari.

CAP. XIX. TROCHLEAM] Mombrutius & Surius habent a
clean. Trochlea, ut Baronius ait ad diem septimam Decem
bris, propriè rōta est rotam continens volubilem , per quam
funis tractorius immisus ligatum brachiis revinctum reum
sursum trahit , vel remissus deorsum relaxat. Vide Alteser
ram ad librum v. Gregorij Turon. cap. x lix.

CAP. XX. VENATORES] homines qui ferarum curam gera
bant , easque emittere solebant & incitare adversus homines
devorandos.

TAUREIS] id est , flagellis ex pelle taurina factis. Ita
que vox *nervicis* , quæ statim sequitur , eandem aut similem
significationem habere deberet. Oportet autem mendosum hec
fuisse exemplar quo usus est Iofredus , cùm ille hinc colle
gerit tauros immisios cum ursis adversus sanctum Pontium.

CAP. XXI. MARSORVM ARS] Marci sunt populi Italiae , qui
bus (ut Gellius ait lib. x vi. cap. xi.) vi quadam genita
li datum est ut serpentum virulentorum domitores sint , &
inventionibus herbarumque succis faciant medelarum miracula.

FLAMMA GYRANS] In uno codice Colbertino le
gitur , gyrans flammis.

CLYSIT] In codem codice & in regio scriptum est,
elicit.

CAP. XXII. QVAM SI VENTVS] Sic habet hic locus in codice re
gio : quæ , si ventus perflaverit , statim in momento tempo
ris , quasi non fuerit , penitus evanescit.

CAP. XXIV. VALERIANVS] Vide quæ de hac Valeriani calam
itate dicta sunt ad caput quintum Laetantij.

AD VITAM SANCTI EVSEBII.

VItam istam sancti Eusebij Presbyteri Romani , qui cru
deli novoque mortis generē extictus est Romæ iussu
Constantij Imperatoris , ediderat olim Boninus Mombrutius ,
sed valde corruptam. Nos , quem illam invenissemus in qua
tuor vetustissimis codicibus manuscriptis , quorum tres ex
tant in bibliotheca Colbertina , quartus in regia , eam dilig

genter recensuimus & emendavimus, & sic emendatam putavimus emittebam rursum esse. Continet enim res scitu dignissimas, quarum nulla mentio extat in annalibus ecclesiasticis.

L I B E R I U S D E E X I L I O] Baronius ejus restitutio-
nem retulit ad annum CCCC LVI. Valesius in annota-
tionibus in librum quartum Sozomeni pag. 125, ad sequen-
tem. De ejus porrò restitutione hæc habentur in vita sancti
Felici Papæ & martyris, quæ edita quidem est à Mombri-
tio, sed multò emendatior habetur in antiquissimis codici-
bus manuscriptis bibliothecæ regiae. Post paucos autem dies
re duxi Vrsatius & Valens Presbyteri rogaverunt Constan-
tium Augustum ut revocaret Liberium Papam de exilio, ut
una tantummodo communione participaret, excepto rebaptiza-
tione. Tunc missa auctoritate per Catulinum agentem in rebus &
simil Vrsacium & Valentem, venerunt ad Liberium Papam
urbis Romæ. Qui Liberius consensit præceptis Angusti, ut una
participatio conveniret communionis. Tunc revocaverunt Li-
berium de exilio.

E I C I T U R F E L I X] Eadem vita sancti Felicis: In
ipsa autem hora Constantius Augustus fecit Concilium cum
hereticis, simul etiam cum Vrsatio & Valente, & ejecit san-
ctum Felicem urbis Episcopum de episcopatu suo, qui erat ca-
tholicus & timens Deum & justus homo, & revocavit Liberium
in vice sua. Eadem ferè habentur in gestis pontificalibus. Ra-
tio autem dejectionis ejus hæc adfertur in eadem vita: Et
fecit Concilium idem Felix, & invenit duos Presbyteros Ro-
manos consentientes Constantio Augusto Arriano nomine Ur-
satium & Valentem, & damnavit eos in Concilio coram qua-
draginta & octo Episcopis qui fuerant congregati. Hic declara-
vit Constantium filium Constantini hereticum & secundo re-
baptizatum ab Eusebio Nicomediense juxta Nicomediam in
Aquilone villa; & pro hoc declarato eicitur sanctissimus Felix
de episcopatu suo à Constantio Augusto filio Constantini Au-
gusti.

I N P R A D I O L O S V O] quod erat in via Portuensi, Pag. 142.
ut legitur in eadem vita sancti Felicis & in gestis pontifica-
libus. Et levatus exinde, & ductus in civitatem Coronam,
passus est ibi capite truncato, & martyrio coronatus, inquit
auctor vitæ ejus. Ac sanè licet de martyrio Felicis constans
fuerit olim auctoritas, cùm & in vetustis quoque marty-
rologiis illud conceptis verbis adnotatum sit, ejus tamen
sanctitas in magno periculo constituta fuit anno Christi
MDLXXXII. quum de emendando Romano Martyrolo-

gio ageretur. Tum enim, ut ad annum cccxlii. ait Baronius, ingens inter viros eruditos ad hoc à Gregorio XIII. delectos controversia incidit, expungenduine electus Felix ex eodem Martyrologio ob vitiosum ingressum ejus, quia locum Liberij viventis invaserat, vel absque martyrii titulo relinquendus. Scripsérat autem Baronius de eodem argumento volumen haud breve, cui favebant adstipulabanturque complures viri eruditii in urbe Roma tunc existentes. Accidit ergo veluti divino miraculo ut cum in Diaconia sanctorum martyrum Cosmae & Damiani in foro ad templum pacis posita quidam, quibus fortuna, ut Taciti verbo utar, illudebat per vanitatem eorum & promissa cujusdam impostoris, clam altare unum à dextris positum suffoderent ut thesaurum invenirent quem acceperant ibi esse repositum, in marmoream arcam incidenter, in cuius altero latere repertum est corpus sancti Felicis, de quo agimus, unde cum lapideo laterculo ibidem intus posito hisce litteris exarato:

**CORPVS S. FELICIS PAPÆ ET MARTYRIS,
QVI DAMNAVIT CONSTANTIVM.** Sic impositus
est finis huic controversiae, & sius Felici locus servatus in
Martyrologio Romano.

PVNIRETVR] Leg. puniebatur.

FACTA SYNODO] Iстius synodi nulla mentio alibi extat quam in hac vita sancti Eusebij.

